

ETIKA A LEGITIMITA ZKOUMÁNÍ DĚJIN

Nad klasickými vědními obory se vznáší v jakémsi neurčitěm prostoru uvažování o nich, a dokonce, což už je méně příjemné, jejich hodnocení. Takže nad historiografií – a ta si přitom leckdy nárokovala všeobjímající, integrující, či dokonce globální charakter – se pokoušejí vykonávat dohled její metodologie a teorie, dějepyt či historika, filosofe dějin, historiosofe. Neustále z historiografie vykazovány, stejně neúnavně se do ní vracejí, u nás obvykle maskovány za mudrování. Navíc historiografií kacerují i její sousedi, třeba sociologie (ta by také ráda pod záminkou interdisciplinarity vše integrovala, jistě nejlépe pod sebe). Připočteme ještě různé ty orientace – ze současných strukturalismus, postmodernismus a klubou se další. Strukturalismus se v dějepisectví mimochodem celkem etabloval – s výjimkou Barthesovy konstatace o smrti autora. Smrt historika jako takového nebyla prozatím nárokována – kromě jinak zcela běžného požadavku likvidace jiných historiků.

Zatímco příroda se nestará o přírodovědce, společnost a její dějiny se o svou historii zajímají, a potažmo tedy o dějepisce. Společnost to dělá hlavně tak, že historiky zaměstnává, platí a konzumuje jejich tovary. Kdo má potom právo hodit kamenem? Historici na společnost – a její historii, nebo naopak? Je to ten věčný problém *arbeitsgeberů* a *arbeitnehmernů*. Proto si historici správně kladou otázku po etice a legitimitě – stejně jako ti, kteří si psaní o sobě platí.

V této spleť situaci mne nenapadlo nic lepšího, než vrátit se ke stadiu ne sice až předvědeckému, nýbrž – abych tak řekl – k prvovědeckému. Linnův systém můžeme také brát za dokonale řešeně zvládnutý materiál, který je nashromážděn v herbářích. Je to souvztážené s osvíceneckým dějepisectvím, které pro početná data, jež dala dohromady erudiční historiografe, zase hledalo nějaký smysluplný celek, který by tato data uspořádala. Pokusme se proto o jakous takous osnovu, která by nejen uspořádala, ale snad i pomohla najít „bláá místa“ nejen v množství všech inektiv, narážek, kantorování, soudů, ba do-

konce úsudků, jimiž je hledání etiky a legitimity obvykle doprovázeno. Vskutku velké nároky na pořádací soustavu. (Připomenu ještě, že při systemizaci se jistě nelze vyhnout trivialitám, činím tak i já a předem se omlouvám.)

* * *

Historikové musejí nabízet dalším skupinám, společnosti a státu své služby, a jsou-li akceptovány, nabývají i historikové své společenské role a statusu. Nejdůležitější ze služeb nabízených historiky je *legitimizace zákazníka*, tedy uspokojování jeho identifikačních a argumentačních potřeb. V rámci nabídky musejí ovšem nejen k potřebám přihlížet, ale navíc vědomí takového potřebu u svých zákazníků i prosazovat. Existuje tedy něco, co lze označit za hledání *dér* v trhu, historiografický marketing. Odměnou za legitimizaci zákazníka je pak *legimitita stíleníá*, udělování, služebná. Proto nechybí srovnávání role historika s úlohou soudce či lékaře na jedné straně a na druhé straně s postavením pro-roka či nověji integrátora společenských věd.

Toto chvalné a sebecchvalné legitimizování se má ale svá úskalí. Společnost totiž používá historii nejen k řešení svých problémů, ale i k jejich zastírání a odsouvání. Nejoblíbenějším trikem společnosti je alibistický přenášet soud – a tedy i odpovědnost – na budoucí historiky. Ti současně to obvykle rádi přijímají pod záminkou, že mají prozatím málo materiálů. Nicméně také takto nabývá dějepisectví komplete své společenské legitimity.

Historikové vytvářejí samostatnou profesní skupinu (cechovní historici) v rámci vrstvy inteligence ve společnosti až od 19. století. Jsou úzce napojeni na stát a jeho instituce (zvláště školské), v jejichž rámci mohou provozovat svou profesionální kariéru. A i ta může bohužel sloužit jako jejich legitimizace.

V rámci obdobných skupin hraje stále větší úlohu odstupňovaná kvalifikace, hierarchie, esprit de corps a etika povolání úzce spjatá s vnitroskupinovou komunikací. Takto se historikové legitimizují jako cech. Potíže jsou v tom, že jazyk historiografie má jen málo odborných termínů, jen zřídka kdy se může odvolat k teoretickým vyjádřením a blíží se tak více méně běžnému jazyku. Stejně jako on se podřizuje spíše jen pravidlům rétoriky (sem podle mne patří ony pověstné „sine

ira et studio „wie es eigentlich gewesen“ atd.). Ide tedy spíše o přesvědčování, nalezení konsenzu než o dokazování. Kartezánský „vesmírný skok“, tedy vědění nezávislé na kultuře, společnosti a také dějinách, ovšem prostřednictvím takovéhoho jazyka uskutečnit nelze. I vlastní hodnocení, historikova sebereflexe musí pak respektovat tato pravidla, a nemůže se proto zásadně odlišovat od hodnocení „zvnějšku“.

Cechovní organizace se neobejdou bez neustálého hodnocení mezi mistry, tovaryši a jinými cechy. V případě podání nedávné minulosti, včetně své osobní a svého oboru, musíme mít na paměti dva základní problémy – vlastnosti kolektivní paměti a předpoklad odstupů. Kolektivní paměť nutně schematizuje a moralizuje, stejně jako obžalovává a obhajuje. Neubrání se tomu ani historikové-pamětníci, kteří se navíc musejí zabývat současně propletencem historie, historiografie a své vlastní biografie. Proto nás nepřekvapuje, že z více příkladů (zejména z německého „Vergangenheitsbewältigung“) víme, že potřeba vyrovnat se s minulostí je svázána s generační změnou, tedy s odstupem či jiným kladením otázek. Jak si ale takové otázky klást, když víme, že odstup sám nám abstrakci, obecnost a morálku nenahradí ani nahradit nemůže?

Profesní etika jednotlivých oborů je v zásadě internacionální, nicméně v případě jednotlivých národních dějin může docházet k diferencím. Je totiž zřejmé, že národní dějiny jsou „technicky“ nejlépe zpracovatelné v prostředí příslušné národní komunity (znalost jazyka, reálií, milieu atd.), a stejně tak je zřejmé, že jejich zpracování je závislé na tradiční, postavení a cílech dané společnosti. V této situaci se mohou jednotlivé národní historiografie „zakopat“ na pozicích „pozitivistického“ a „empatického“ přístupu. Tak francouzský historik Bernard Michel poukazuje na tendenci Čechů vysvětlovat se svou vlastní historií, o které se domnívají, že jini jí nemohou rozumět. Chovají se pak jako štamgasti ve své hospodě, což vede k představám o vlastní legitimitě, běžné u nás odvozované z pocitů dějinné jedinečnosti a ukřivděnosti. Není to postoj vysloveně neetický, jen smyšlný, stejně jako takto pracně získaná legitimita ušlápnutého premianta.

K tomu připojme otázku, nakolik vůbec mohou přispět jednotlivá národní dějepisectví historiografi evropské či světové, tedy obecným či světovým dějinám. Jistěže fakty a metodologii. Když už ne bezprostředně ověřitelnou konstrukci evropských a světových dějin, pak as-

poň jejich představou. Je nutno si klást otázku Hageny Schulze: „Gibt es überhaupt eine deutsche Geschichte?“ V jiné podobě: Co dala naše historiografie Evropě a lidstvu?

Výsledky své práce ukládá dějepisce do historických obrazů (syntez, rekonstrukcí, vyprávění – jak se co událo), dnes jsou u nás více než časté. Takovéto obrazy mají svou vnitřní stavbu, třeba u Palackého to bylo vyjádření ideje prostředky epopeje. Neuvažuje-li se přitom, jaké je jejich pozadí, role a funkce, pro koho, jak a proč jsou psány, nejsou-li to například jen potřeby knižního trhu (čtivo) či uspokojování osobní reprezentace kupce (dějiny vázané do kůže), je to pak přístup, který si mimo jiné zaslouží přívzvisko neetický a z hlediska profese je nelegitímní.

Vedle dějinných obrazů existuje dale to, co se nazývá ve Francii „histoire-problème“ – řešení obecně postavených otázek, zejména otázek typu „proč?“. Právě díky nim může historik přímo vstupovat do současné společenské problematiky. U nás se ale dosud žádáný Historikerstreit jako v Německu ani přehodnocování revoluce jako ve Francii nekonal. Má to jisté i své důvody odborné, ale můžeme si také položit otázku, nakolik je v tom skryta případně i malá osobní odpovědnost či opatrnost – což je opět v podstatě otázka po historikové etice. Zde je nutno zastávat hledisko překlenující skupinové zájmy, totiž hledisko občanské. Problémem je ovšem takto hodnotit minulost příslušníky státu, který v podstatě občanský nebyl.

Otázka „jak?“ se váže na historii větších celků, obvykle národních, státních, civilizacních, celků, které se legitimizují svým velkým příběhem. Otázka „proč?“ se spíše napojuje na společnost s jejími jednotlivými vrstvami, s jejich diferencovaným pojetím světa a s jejich vzájemnými vazbami. Tyto jednotlivé sociální, etnické, věkové a rodové skupiny si žádají svou legitimitu a doufají, že se jí jim od historiků dostane. V nedávné minulosti takto dosáhlo své historické legitimity třeba dělnické hnutí, ovšem až v okamžiku, kdy už samo vlastně neexistovalo, a navíc za naprostého nezájmu dělníků samotných. Co má historik ale dělat v situaci, kdy se společnost svou diferenciací a odpovědí na zcela nové výzvy znovu teprve konstituuje? A to je naše situace.

Historikové snaží se odpovídat na ona „proč?“ vystupují jako intelektuálové, vyjadřují se tedy k problémům společnosti. V takovém případě si ale neobvyčejně snadno osvojují také ideje jiných intelektuálů,

jejich názory a způsoby vyjadřování. Ale co hlavněho, přebírají i vidinu své funkce a ta je v současnosti vymezována ponejvíce jako kritická. Termín „kritika“ je ovšem sám o sobě dokonale prázdný. Spíše jde o vyjádření postoje, kryjícího se floskulemi à la „věcný boj individuala mezi svobodou a rovností“. Prométheus redivivus. Nuže, tady by bylo snad na místě mluvit o etice a legitimitě intelektuálů. Ty řeší problémy těch, kteří se sice svou kritikou společnosti z ní jaksi vydělují, ale současně v této společnosti hájí (třebas jen implicitně) zájmy a postavení své vlastní vrstvy.

S trochou nadsázky bych označil tento svůj přístup za sociologizující. Zvolil jsem jej proto, že by snad mohl posloužit jako osnova pro ty sice většinou trefné, ale navzájem nespojitě připomínky, které si na jedné straně nárokuje hlediska jakési nadčasové morality a na druhé straně jsou zase odbývány jako stanoviska skupinová, generační, klientistická a tak dále. Nepochybují v nejménším, že jejich valná část taková skutečně je, což ovšem nic neubírá jejich argumentům na oprávněnosti.

* * *

A protože může být historia magistra vitae, připomenu na závěr, že Napoleon si sice císařskou korunu nasadil na hlavu sám, ale přitom ji převzal z rukou papeže. Nedopadlo to dobře.

2000

PLAVBA NA MEZERE

Jako „plovoucí mezeru“ (floating gap) označil Jan Vansina čas, kdy končí přítomná minulost (sociální paměť) a začíná minulost vzdálená (kulturní paměť). Obdobně rozděljuje historickou paměť Jan Assmann na současnou paměť „komunikativní“ a ji předcházející paměť „kulturní“. V obou případech je nám tento předěl, daný odumrtí svědků, vzdálený asi šedesát let. Onu Vansinovu mezeru představuje na Západě konec jedné totality a u nás přechod z jedné do druhé. Tehdy se začíná podstatně odlišovat historická zkušenost obou částí Evropy a stejně tak pojmová výbava jejich historiografií.

Právě v této době se ale začala vydatně měnit paměť komunikativní a kulturní. Konstituovaly se totiž zvláštní obory historické vědy, tj. historie současnosti a orální historie, mající za svůj předmět právě oněch posledních šedesát let. Se zanedbatelným časovým odstupem se výsledky těchto disciplin včleňují do jejich předmětu, do našeho života. Vadí, nevadí?

My a naše paměť žijeme dnes v době expanze médií. Ještě před sto lety se úzká vrstva společnosti musela spokojit s informacemi z nepočetných tiskovin. Zato nyní, díky zvýšené kupní síle a volnému času, se konzumaci médií věnují bezmála všichni, a to několik hodin denně. Z informací se stalo zboží, prodává se dobře. O informace nečím zajímané, vhodné pro utrácení času, je ale nouze. Kde je vzít?

Není divu, že se média obracejí k minulosti, a tedy na historiky. Rozvíjí se výroba a obchod s pamětí. Historici vycházejí masmédiím ochotně vstříc, knižní pulvy jsou zavaleny dobrodružným, melodramatickým a exotickým historickým čtivem. Kde běžná historie nestačí, nastupuje ta kontrafaktuální. Média si mohou opravdu vybrat. Právem můžeme odpovídatí historiografy označit jako užitečné idioty duševního prázdna produkovaného masmédií. Profitují na něm obdobně jako fyzikové ze zbrojení. Proto také počty historiků a jejich tiskovin utěšeně vzrůstají.